

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах інноваційних форм навчання проблема адаптації дітей до дошкільного навчального закладу стає все актуальнішою. Вона набуває новітнього змісту у зв'язку із впровадженням обов'язкової дошкільної освіти у п'ятирічному віці та виникненням особливого контингенту дошкільнят - дітей, які починають відвідувати дошкільні навчальні заклади в старшому дошкільному віці, що зумовлює пошук шляхів їх ефективної адаптації та засобів подолання дезадаптаційних проявів.

У сучасній психологічній науці сутність та природа проблеми психологічної адаптації розглядається досить широко в різних галузях: загальна психологія (Ю. А. Александровський, Б. Г. Ананьєв, Ф. Б. Березін, Н. Ф. Каліна, О. В. Кузнецова, В. І. Лебедев, О. М. Леонт'єв, А. А. Налчаджян, В. А. Петровський, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова, В. А. Семиченко, В. М. Ямницький та ін.), психологія особистості (А. Адлер, Г. Айзенк, А. Бандура, А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фройд, Є. Фромм, К. Хорні, К. Юнг та ін.), соціальна психологія (Г. М. Андрєєва, М. І. Бобнева, Є. В. Скворцова, Л. Філіпс та ін.), психологія розвитку (Г. О. Балл, Л. С. Виготський, Ж. Піаже, Е. Еріксон, М. Ейнсворт та ін.), педагогічна психологія (І. М. Владімірова, О. М. Галус, Л. В. Зданевич, В. Г. Зубченко, Н. Г. Колизаєва, О. Л. Кононко, О. Г. Мороз, О. Г. Солодухова, О. Я. Чебикін, А. В. Фурман та ін.).

У віковому та педагогічному контексті традиційно вивчається адаптація дітей раннього дошкільного віку у дошкільному закладі (А. Атанасова-Вукова, Л. М. Галігузова, Л. Г. Голубєва, Р. Р. Калініна, В. С. Манова-Томова, Л. В. Стреж, Р. В. Тонкова-Ямпольська та ін.), шкільна адаптація (М. Р. Бітянова, Г. М. Бреслав, Г. В. Бурменська, Л. В. Дзюбко, І. А. Коробейников, Г. Ф. Кумаріна, Н. Г. Лусканова, Р. В. Овчарова, О. Ю. Пономарьова, М. І. Тихонова, Г. М. Чуткіна та ін.), питання адаптації підлітків (І. І. Бойко, Т. В. Драгунова, Л. Я. Жезлова, Л. В. Закутська, В. Е. Каган, І. С. Кон, М. Кле, О. Є. Лічко, А. М. Прихожан, М. Раттер, І. О. Сабанадзе та ін.), проблеми адаптації студентів-першокурсників вищого навчального закладу до нових умов навчання (Д. А. Андрєєва, В. В. Васильєв, О. Б. Плотникова, П. О. Просецький, Г. І. Царегородцев та ін.). В цих та інших дослідженнях особлива увага приділяється аналізу дезадаптації, яка пов'язана з переходом від одних умов життєдіяльності дитини до інших.

Проте проблема труднощів адаптації дітей старшого дошкільного віку до теперішнього часу не стала предметом глибокого вивчення та системного розгляду, незважаючи на відчутну потребу у впровадженні науково обґрунтованих технологій запобігання дезадаптації дітей, що існує в практиці роботи психологічної служби дошкільних навчальних закладів.

Відтак, актуальність проблеми дослідження та недостатня її розробленість, необхідність системного підходу до її рішення, зумовили вибір теми дослідження «Психологічні особливості дезадаптації старших дошкільників та шляхи її подолання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження було виконано в межах науково-дослідницької теми Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) «Теоретико-методологічні засади психокорекції особистості» (державний номер реєстрації № 0110U06396). Тему дослідження затверджено вченою радою РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (протокол № 9 від 23.04.2008 р.) та узгоджено за рішенням Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 17.06.2008 р.). Автором досліджувались психологічні особливості дезадаптації дітей старшого дошкільного віку та шляхи її подолання.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати літературні джерела з проблеми адаптації-дезадаптації, розглянути підходи до її вивчення та систематизувати дані про структуру, чинники та особливості прояву у дітей старшого дошкільного віку.

2. Розробити програму емпіричного дослідження психологічних особливостей дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку.

3. Емпірично вивчити прояви дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу.

4. Розробити та апробувати психокорекційну програму з подолання дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку з різними рівнями адаптованості.

Предмет дослідження – психологічна дезадаптація дітей старшого дошкільного віку, її структурні компоненти, ознаки, чинники та шляхи подолання.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз літератури з обраної наукової проблеми, узагальнення, систематизація наукових даних); емпіричні (анкетування та опитування педагогів, тестування, бесіда, спостереження за дітьми, контент-аналіз медичної документації, метод експертних оцінок); математико-статистичні методи (t-критерій Стьюдента, χ^2 Пірсона). Обробка результатів дослідження проводилась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows.

Створено комплекс психодіагностичних методик, спрямований на системне вивчення стану адаптації - дезадаптації дітей старшого дошкільного віку: «Методика непрямой експрес - діагностики рівня психічного розвитку дошкільників» П. А. М'ясоїд; анкета для батьків «Сформованість культурно – гігієнічних навичок у дітей» Л. В. Стреж; «Опитувальник на виявлення труднощів у поведінці та проблем адаптації» Р. Гудмена; «Схема спостережень за ігровою діяльністю» Л. В. Артемової, І. О. Шкільної; методика «Експертна оцінка адаптованості дитини» О. Л. Соколова О. В. Сорокіна, В. І. Чирков; соціометрична методика «Два будиночки» (К. Фопель); проективна методика Дж. Бука «Дім – Дерево - Людина», Методика Є. В. Кучерової «Емоційне

благополуччя дитини в ДНЗ», проективна методика «Шкала самооцінки» В. Г. Щур.

Дослідження проводилось впродовж 2007 – 2011 рр. на базі дошкільних навчальних закладів №82, №53, №67 м. Краматорськ, дошкільного навчального закладу № 35 м. Дружківка та ясла - садка № 38 м. Ялта. Вибірку дослідження склали 175 дітей віком 5 – 6 років, 180 батьків та 18 педагогів.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

вперше адаптація дітей старшого дошкільного віку розглядається як системне явище, що містить такі підсистеми: психосоматична, предметно-середовищна, діяльнісна, соціальна та емоційно-особистісна; представлено характеристику вказаних підсистем у контексті основних напрямків взаємодії з новим середовищем та формовиявів процесів адаптування дітей цього віку; теоретично розроблено та емпірично досліджено системно-структурну модель дезадаптації старших дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу, що розкриває критеріальні ознаки та чинники дезадаптації у кожній з підсистем; визначено, що найбільш вразливими щодо виникнення дезадаптації дитини у новому середовищі є емоційно-особистісна та психосоматична підсистеми; описано психологічні особливості дітей з різними рівнями адаптованості; доведено, що провідну роль у подоланні дезадаптації дітей відіграє регуляція емоційного стану, формування позитивного ставлення дитини до себе та інших, моделювання адекватних форм поведінки в різних ситуаціях;

розширено та поглиблено знання про психологічні особливості дезадаптації дітей в старшому дошкільному віці, доповнено уявлення про психологічний портрет дезадаптованої дитини;

набули подальшого розвитку уявлення про шляхи подолання дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення дисертаційного дослідження. Розроблено, теоретично обґрунтовано та апробовано психодіагностичний комплекс методик, спрямований на дослідження показників адаптації-дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку. Складено та апробовано адаптаційно-розвивальну програму психологічного супроводу, що спрямована на подолання проявів дезадаптації у дітей.

Основні результати дослідження були впроваджені в навчальний процес у Краматорському економіко-гуманітарному інституті (довідка про впровадження від 18 листопада 2011 р.), у Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (довідка про впровадження від 12 січня 2012 р.), а також у роботу психологічної служби м. Дружківки (акт про впровадження № 206 від 17 травня 2012 р.) та дошкільного навчального закладу м. Краматорськ № 82 (довідка про впровадження №6 від 06 лютого 2012 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: Європейський вектор» (Ялта, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічне здоров'я та

благополуччя нації: проблеми, реалії та перспективи» (Донецьк, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції «Rozwój nauk humanistycznych» (Познань, 2012), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Стратегія та перспектива розвитку дошкільної освіти в сучасних умовах» (Мелітополь, 2011), на щорічній науково-практичній конференції Асоціації психологів Донбасу «Актуальні проблеми психологічної теорії та практики» (Макіївка, 2009), на засіданні кафедри психології Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (2007–2012 рр.) та наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2012 р.).

Публікації. Результати дослідження представлено у 10 публікаціях, з них 5 статей, які опубліковано в наукових фахових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок тексту. Основний зміст дисертації викладено на 171 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 6 рисунків, 13 таблиць. Додатки розміщені на 40 сторінках. Список використаних джерел, що представлений на 28 сторінках, включає 279 найменувань, у тому числі 11 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет; викладено відомості про методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи; наведено інформацію щодо апробації результатів дослідження та публікацій.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження адаптації - дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу» здійснено аналіз різних підходів до розгляду проблеми психологічної адаптації-дезадаптації, визначено особливості цього процесу у дітей старшого дошкільного віку та описано систему чинників їх дезадаптації в умовах дошкільного навчального закладу.

В сучасній науковій літературі проблема психологічної адаптації представлена досить широко, як в теоретико-методологічному, так і в практично-прикладному аспектах. Можна виділити різні концептуальні підходи, що розкривають сутність цього явища: положення про єдність організму і середовища (Ч. Дарвін, І. П. Павлов, С. Л. Рубінштейн, І. М. Сеченов, О. О. Ухтомський, та ін.); концепції гомеостазу (Р. Ешбі, У. Кеннон, Ж. Піаже), функціональних систем (Ю. А. Александровський, П. К. Анохін), “загального адаптаційного синдрому” (Г. Сел’є), психосоматичні концепції (Ф. В. Басін, Д. І. Дубровський, К. К. Платонов). З різних позицій автори розглядають адаптацію і як сам процес пристосування, і як результат цього пристосування (адаптованість), і як взаємодію особистості та середовища (А. М. Алексюк, І. В. Жданов, П. С. Кузнецов, О. Г. Мороз, О. Б. Плотнікова, В. А. Семиченко, Т. М. Титаренко, Г. М. Чуткіна, Т. С. Яценко та ін.).

Проте загальним для всіх визначень є те, що адаптація виступає як динамічне, постійно змінюване явище, що має свої стадії та рівні, серед яких закономірне місце займає дезадаптація (порушення, спотворення адаптації). Звідси – трактування дезадаптації як процесу, що протікає поза патологією і пов'язане з відвиканням від одних звичних умов життя і відповідно, звиканням до інших (Л. Н. Бережнова, О. В. Хухлаєва). Стан дезадаптованості особистості в нових умовах життєдіяльності зазвичай супроводжується тимчасовими порушеннями психологічної рівноваги людини та виникненням специфічних емоційних станів, таких як страх, стрес, тривога, фрустрація, почуття дискомфорту тощо (В. І. Лебедев, А. В. Фурман). Тривалий стан несприятливої адаптаційної взаємодії особистості та середовища призводить до виникнення стійких дезадаптаційних порушень: невротичних відхилень, акцентуацій характеру та подальшого дисгармонійного розвитку особистості (К. Леонгард, А. Є. Лічко, С. І. Подмазін).

В сучасній науковій літературі існує декілька підходів до вивчення проблеми дезадаптації. Прибічники медичного підходу (В. В. Ковальов, В. М. М'ясищев, С. Б. Семічев) характеризують стан дезадаптації як підвищену готовність організму до виникнення того або іншого захворювання, що формується під впливом різних несприятливих факторів, як екзогенного, так і ендогенного характеру. Представники соціально – психологічного підходу (Б. М. Алмазов, С. А. Белічева, Т. Г. Дичев, С. Раттер) розглядають дезадаптацію як процес порушення гомеостатичної рівноваги особистості та середовища, який виникає внаслідок невідповідності установок, ціннісних орієнтацій особистості вимогам та нормам суспільства, де вона живе. З позиції онтогенетичного підходу (Л. С. Виготський, Л. І. Божович) у дослідженні механізмів виникнення дезадаптації особливого значення набувають кризові, переломні моменти в житті людини та відзначається залежність процесів адаптації від стадії онтогенезу. На ранніх етапах психічні особливості та якості виникають шляхом пристосування дитини до вимог навколишнього середовища. Але, виникаючи таким чином, вони набувають самостійного значення і в порядку зворотного впливу визначають подальший розвиток особистості.

Особливого значення процес адаптації набуває в старшому дошкільному віці, коли дитина, у досить стислий період часу, повинна оволодіти вмінням вступати в ігрову взаємодію з незнайомими однолітками; встановлювати соціальні зв'язки з дітьми та дорослим; прилаштуватися до життя у групі; дотримуватися певних правил, що потребують вміння унормовано поводитися, відстоювати власні думки, позицію тощо (Н. Д. Ватутіна, О. Л. Кононко, С. М. Курінна, Т. О. Піроженко, В. М. Поліщук). При цьому, за даними досліджень Г.В.Бурменської, наявність дезадаптаційного стану у дітей старшого дошкільного віку позначається на рівні їх готовності до шкільного навчання, а в більшості випадків виявляється у «шкільній незрілості». Тому питання пошуку дієвих та ефективних шляхів подолання дезадаптації у дітей на ступені дошкільної освіти є найбільш перспективним шляхом попередження подальшої шкільної дезадаптації (М. Р. Бітянова, Л. В. Дзюбка та ін.).

Соціальна ситуація розвитку старших дошкільників у момент входження до нового соціуму ускладнюється руйнуванням динамічного стереотипу, сформованого на попередньому етапі життя. У невідповідній дитини дотримання нового режиму і ритму життя, виконання нових вимог, обов'язків та функцій провокують виникнення таких явищ, як „адаптаційний синдром”, „адаптаційна хвороба”, „стан дезадаптації” (Т. В. Богуцька, О. Р. Боделан, Т. І. Науменко, С. П. Нечай, Т. І. Поніманська). В такому випадку пристосування відбувається або за рахунок погіршення стану здоров'я (субадаптація), або з виникненням порушень поведінкової та емоційної сфери (дезадаптація) (О. Л. Кононко). Особливістю дезадаптації є її негативний вплив, який відображається на всіх рівнях функціонування (психофізіологічному, психологічному, соціальному) організму.

Роботи багатьох авторів присвячені вивченню чинників, які впливають на виникнення дезадаптації (Г. В. Бурменська, О. О. Карабанова, О. Г. Лідерс та ін.). При цьому одні автори вирішальними вважають чинники соціалізуючого характеру (А. І. Захаров, В. С. Манова-Томова, А. А. Налчаджян, Р. В. Тонкова-Ямпольська), інші наголошують на залежності перебігу адаптації від стану фізичного здоров'я, механізмів змін у поведінці, своєрідності адаптивних реакцій дітей (Н. М. Аксаріна, Н. Д. Ватутіна, Л. Г. Голубева, Ж. М. Юзвак). Розглядаючи фактори дезадаптації, І. А. Георгієва поділяє їх на зовнішні, куди відносить характеристики як малої групи, так і широкого соціального середовища (параметри діяльності, побутові умови, сімейний уклад, організацію навчання та ін.) та внутрішні, що вбирають в себе індивідуальні характеристики особистості всіх рівнів (від індивідуально-типологічних особливостей нервової системи до особливостей попереднього досвіду адаптації). Згідно комплексного підходу, обґрунтованого Ф. Б. Березіним, психологічні прояви дезадаптації та психологічної дезадаптованості потребують розгляду інтегративної дії психофізіологічних, психологічних та соціальних чинників на свідомість та поведінку дитини як суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання.

Аналіз літератури дозволяє розглядати дезадаптацію особистості як явище, що має складну, багаторівневу, багатосторонню структуру та функціонує в складній системі взаємозв'язку внутрішніх психічних, зовнішніх, природних та соціальних факторів. Така природа дезадаптації дозволяє використати системний підхід для дослідження її особливостей, зокрема використовуючи системно-структурну модель, запропоновану В. А. Семиченко. В результаті її уточнення відповідно до завдань даного дослідження, пов'язаного з вивченням контингенту дітей старшого дошкільного віку, надано змістовну характеристику підсистем, що відображають основні напрямки взаємодії дитини з новим середовищем та формовияви процесів адаптування, які у разі впливу негативних чинників визначають спектр можливих дезадаптаційних проявів.

Отже, у якості основних вимірів, що характеризують повноцінну адаптацію дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу, виокремлюється:

- психосоматична підсистема, що відображає ресурсні, психофізіологічні можливості організму для здійснення процесу адаптації (стан здоров'я);
- предметно-середовищна підсистема, що вказує на орієнтацію дитини у зовнішньо-предметних умовах перебування в групі дитячого садка (предметне, ігрове середовище);
- діяльнісна підсистема, яка відображає здатність дитини виконувати дії, що складають зміст провідної діяльності (в старшому дошкільному віці це сюжетно-рольова гра);
- соціальна підсистема, що демонструє контакти дитини з новим соціальним середовищем (прийняття норм та правил поведінки, спілкування з однолітками та дорослими);
- емоційно-особистісна підсистема, яка відображає психологічний комфорт у новій ситуації життя, її емоційне прийняття – загальний результат адаптації, що відкриває подальші перспективи розвитку.

Системний аналіз адаптації за представленою моделлю дозволяє не тільки встановити її рівень, а й здійснити аналіз напрямків, умов і чинників, що зумовлюють виникнення та розвиток дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку в навчальному закладі та обрати відповідні шляхи до її подолання.

У другому розділі «Емпіричне дослідження проявів дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку» розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, обґрунтовано та описано психодіагностичний комплекс методик, який призначений для дослідження проявів дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку відповідно до кожної з представлених вище підсистем; здійснено психологічну інтерпретацію отриманих результатів, що розкривають особливості перебігу адаптації в цьому віці.

Для успішного подолання дезадаптації, необхідно врахування впливу різних чинників, що зумовлюють її виникнення, встановлення чітких критеріїв для розпізнавання негативних ознак та здійснення своєчасної діагностики. Саме ці аспекти визначили основні орієнтири в проведенні емпіричного дослідження проявів дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку, що відображено у системі характеристик, створеній на основі теоретико-методологічного аналізу проблеми, які представлено у табл. 1.

У відповідності до представленої моделі на підготовчому етапі було визначено логіку емпіричного дослідження та умови його проведення, а також обрано основну вибірку дослідження. Підібрано комплекс методик для діагностики проявів дезадаптації з урахуванням вікових особливостей старших дошкільників, а саме: високого рівня емоційності, низького рівня довільної регуляції поведінки, обмеженості об'єму уваги.

Аналіз літератури засвідчив, що незважаючи на широку представленість методик дослідження адаптації – дезадаптації, немає спеціально розробленого психодіагностичного інструментарію для визначення рівнів адаптації дітей окремо за кожною з підсистем.

Системно-структурна модель дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі

Чинники дезадаптації	Критерії дезадаптації	Психодіагностичні методики
Психосоматична підсистема		
Обтяженість анамнезу розвитку; наявність хронічних захворювань; морфофункціональні особливості нервової системи (ММДФ, церебрально-органічні порушення тощо).	Часті та тривалі захворювання; група здоров'я; астеничний синдром; порушення сну та апетиту; невідповідність розвитку віковим нормам.	«Методика непрямої експрес - діагностики рівня психічного розвитку дошкільників» (П. А. М'ясоїд), контент-аналіз медичної документації, опитування батьків.
Предметно – середовищна підсистема		
Невідповідність режиму дня в дошкільному закладі домашньому; обмеженість розвиваючого середовища; незручне обладнання кімнат (невдалі кольорові рішення, незручність меблів, відсутність зон для відпочинку та самостійної діяльності); одноманітність режимних моментів.	Низький рівень культурно- гігієнічних навичок дитини; низька активність дитини у виконанні режимних моментів; невміння орієнтуватися у предметному просторі в групі; несамотійність та залежність від дорослого у здійсненні побутових процесів; відсутність самообслуговування.	Анкетування батьків «Сформованість культурно-гігієнічних навичок у дітей» (Л. В. Стреж); бесіда з дітьми; методика «Експертна оцінка адаптованості дитини» В.Чиркової, О.Соколової, О.Сорокіної (критерій «Включеність дитини в режимні моменти»).
Діяльнісна підсистема		
Монотонна зайнятість дітей; обмежена кількість ігрового обладнання; відсутність цілеспрямованої роботи педагога щодо організації ігрової діяльності дітей, надання переваги інтелектуальному розвитку дітей; нехтування педагогом природною потребою дітей у грі.	Низька активність дитини в ігровій діяльності; невміння дотримуватись правил гри; емоційне незадоволення від гри; невміння складати сюжет та обмеженість репертуару ролей у грі; конфліктна поведінка у грі; низький рівень пізнавальної активності дитини; несамотійність в діяльності.	Методика спостереження за ігровою діяльністю Л. В. Артемової, І. О. Шкільної; методика «Експертна оцінка адаптованості дитини» О. Л. Соколова, О. В. Сорокіна, В. І. Чирков (критерій «Активність дитини в ігровій діяльності»)

Чинники дезадаптації	Критерії дезадаптації	Психодіагностичні методики
Соціальна підсистема		
Негармонійний тип сімейного виховання; неповний склад сім'ї; перебування дитини на вихованні у родичів; обмежена кількість соціальних контактів дитини; авторитарний стиль спілкування педагога.	Неучасть дитини в стабільних ігрових об'єднаннях дітей; відсутність взаємних симпатій між дітьми; неприйняття дитиною соціальних норм та правил групи; складності спілкування з однолітками та дорослими; низький статус дитини у колі однолітків.	Методика «Експертна оцінка адаптованості дитини» О. Л. Соколова, О. В. Сорокіна, В. І. Чирков (критерії «Спілкування з однолітками», «Спілкування з дорослими»), соціометрична методика «Два будиночки» (К. Фопель).
Емоційно–особистісна підсистема		
Типологічні властивості ВНД (повільність, імпульсивність, підвищена боязкість, замкненість, запальність, надмірна чутливість, підвищена збудливість нервової системи); індивідуально-психологічні особливості дитини; наявність попереднього негативного досвіду відвідування ДНЗ.	Відсутність бажання відвідувати дошкільний заклад; конфліктна поведінка дитини; поведінкові порушення (гіперактивність, усамітненість, прояви агресії); страхи, тривожність; нестійкий емоційний стан чи негативний настрій; невпевненість в собі; низька самооцінка.	Опитувальник для виявлення труднощів у поведінці та проблем адаптації Р. Гудмена, проєктивна методика «Дім – Дерево – Людина» (Дж. Бук), методика «Шкала самооцінки» (В. Г. Щур), методика «Емоційне благополуччя дитини в ДНЗ» (Є. В. Кучерова).

Тому методика констатувального експерименту передбачала тестування, проведення бесід, проєктивних методик та спостереження за дітьми; анкетне опитування педагогів дошкільних навчальних закладів та батьків, а також контент-аналіз медичної документації, що у сукупності дозволило отримати багатий емпіричний матеріал, щодо проявів дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку.

На діагностичному етапі емпіричного дослідження було проведено комплекс вимірювальних процедур для визначення первинних показників за кожним критерієм, а також процедуру перекладу кількісних значень за окремими критеріями в інтегральне значення рівня сформованості кожної

підсистеми. Діагностичне обстеження дітей старшого дошкільного віку проводилось після перших трьох місяців від моменту вступу дитини до дошкільного навчального закладу. Наступний етап дослідження – аналітико-інтерпретаційний – був присвячений математичній обробці даних. На цьому ж етапі здійснено психологічний аналіз та інтерпретацію емпіричних даних.

Програма констатувального експерименту включала: а) дослідження особливостей дезадаптації дітей за кожною з підсистем; б) окреслення найбільш вразливих підсистем адаптаційного процесу; в) визначення загального стану адаптації за структурно-системною моделлю.

Результати діагностичного дослідження дозволили встановити, що найбільш яскраво ознаки дезадаптації виражені за психосоматичною підсистемою: частота захворювань (46,3%) та група здоров'я (43,4%); емоційно-особистісною підсистемою: негативний емоційний стан (36%), порушення поведінки (29,7%), самооцінка (24,6%); соціальною підсистемою: складності спілкування з однолітками (22,9 %). Ці дані вказують на вразливі «ланки» щодо виникнення дезадаптації в загальній системі взаємодії дитини з новим середовищем.

За ранжуванням найбільш виражених показників дезадаптації перше місце займає емоційно-особистісна підсистема, що вказує на її провідне значення як найважливішого виміру, що регулює процеси адаптації. З'ясовано, що найвагомими показниками, що свідчать про виникнення дезадаптації дитини в цій підсистемі, є емоційний стан та самооцінка. Низький рівень цих якостей слугує підґрунтям для формування порушень поведінки, на фоні яких й емоційний стан дитини, й її самооцінка, що виявляється у невпевненості в собі, зазнають ще більших негативних змін. Зміни в емоційно-особистісній підсистемі закономірно спричиняють порушення у діяльнісній та соціальній підсистемах. Стосовно предметно-середовищної підсистеми, то прояви її характеристик носять фоновий характер. Проте психосоматична підсистема має найсуттєвіше, базове значення для процесу адаптації дитячого організму до нових умов життєдіяльності. Виникнення дезадаптації за даною підсистемою може бути зумовлено особливостями індивідуального розвитку дитини у ранні періоди життя, тому до моменту вступу до дошкільного навчального закладу дитина вже має передумови для виникнення так званої «дизонтогенетичної дезадаптації». Психосоматична підсистема реагує на чинники дезадаптації повільно, але з більш тяжкими та довгостроковими наслідками.

Визначення загального рівня адаптації відбувалося за всіма параметрами з урахуванням рівня провідної підсистеми – емоційно-особистісної. Оцінка здійснювалась наступним чином:

- повна адаптація (системна) – високий рівень адаптації за емоційно-особистісною підсистемою та середні значення за іншими підсистемами;
- часткова адаптація – середній рівень адаптації за емоційно-особистісною підсистемою та наявність низьких та середніх рівнів адаптації за будь – якою з підсистем;

- дезадаптація – наявність низького рівня адаптації за емоційно-особистісною підсистемою, а також наявність низьких та середніх показників за іншими підсистемами.

Групу дітей з системною адаптацією склали 10,3% із загальної вибірки. Ці діти впевнені в собі, вважають себе привабливими для інших, вони активні, життєрадісні, емоційно стійкі, доброзичливі, задоволені новим соціальним оточенням, своїм місцем та роллю в ньому. Діти, ініціативні в іграх та спілкуванні, охоче відгукуються на пропозиції інших дітей грати, беруть на себе різні ігрові ролі, будують позитивні ігрові стосунки та переносять їх у повсякденне спілкування; цікавляться іншими видами дитячої діяльності, самостійні, мають розвинені навички самообслуговування. У конфліктних ситуаціях поведуться врівноважено, вільно спілкуються з дорослими, із задоволенням та інтересом відвідують дошкільний навчальний заклад, хворіють рідко. За даними опитування батьків, діти цієї групи мали сприятливий перебіг антенатального та пренатального розвитку, психофізичний розвиток в перші три роки життя відповідав віковим нормам, відмічалась низька частота у ранньому дитинстві. Це діти переважно із повних сімей, батьки вказують на відсутність конфліктних відносин в родині. Діти мали достатній досвід спілкування з однолітками та дорослими на попередньому етапі розвитку.

В зоні дезадаптації знаходяться 19,4% дітей. Діти цієї групи відрізняються емоційною нестійкістю, демонструють неконструктивні форми поведінки, низьку самооцінку, що виявляється у невпевненості дитини в своїх силах. Для них характерний низький рівень ігрових умінь та ігрових дій, вони безініціативні, не схильні розгортати ігровий сюжет, брати на себе різні ролі; в ігрових взаєминах конфліктні або відсторонені; відсутній потяг до взаємодії, легко ображаються, потребують уваги, піклування, співчуття та захисту. Діти демонструють відсутність мотивації або негативне ставлення до відвідування дошкільного навчального закладу; мають місце порушення спілкування з однолітками та дорослими. Переважно ці діти часто хворіють. Батьки дітей даної групи відмічали патологічний перебіг вагітності, випадки асфіксії дітей при народженні. Батьки відзначали присутність енурезу та енокпрезу в дітей, наявність частих респіраторних захворювань. Вихователі відзначали низький рівень готовності дітей до відвідування дошкільної установи (залежність дитини від близьких дорослих, негативний досвід розлуки з батьками).

Проте більша частина (70,3%) дітей знаходиться в зоні часткової адаптації, яка при відсутності спрямованої профілактичної роботи може перейти в стан дезадаптації. Для дітей даної групи характерна мінливість емоційного стану, нестійка (ситуативна) самооцінка, недостатня активність та ініціативність у різних видах діяльності (навчальній, ігровій, самостійній), залежність від дорослого, орієнтація на його уподобання та настрої, мінливість в поведінці, складності у встановленні контактів з дітьми та дорослими, пасивна поведінка у грі, вони ніби виявляють бажання гратися, але в ігрові контакти вступають з ініціативи дорослих, знають правила, норми поведінки, але не можуть органічно вписатися в дитячий колектив. Батьки дітей даної групи відмічали деякі порушення перебігу вагітності, наявність частих

захворювань в перші три роки життя, вказували на існування протиріч у вихованні дитини, більшість дітей перебувала на вихованні бабусь чи інших родичів, переважна кількість дітей виховувалась в неповних сім'ях, нерідко дитина була першою та єдиною в сім'ї.

Виявлення психологічних особливостей дітей з порушеннями адаптації, дозволяє обрати адекватні шляхи до їх подолання.

У третьому розділі «Шляхи подолання дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку» розглядаються основні напрямки щодо профілактики труднощів адаптації та корекції її порушень у дітей. Обґрунтовано вибір гри як засобу подолання дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку та описано адаптаційно-розвивальну програму.

Системний розгляд проблеми дезадаптації дітей в умовах дошкільного навчального закладу вимагає застосування комплексу заходів щодо її подолання, яка містить консультативну, просвітницьку роботу з батьками та вихователями, а також проведення корекційної, адаптаційно-розвивальної роботи з дітьми.

В сучасній психології існують різні підходи до вирішення проблеми порушень адаптації у дітей. Так, Т. О. Смолева, М. І. Чистякова пропонують симптомокорекцію, яка спрямована на подолання в поведінці дитини різних негативних проявів. О. І. Захаров, А. А. Рояк, О. В. Хухлаєва вважають ефективною корекцію, спрямовану на усунення тих або інших чинників, переважно, зовнішніх, що сприяють прояву реакцій дезадаптації, зокрема певних ситуацій, форм спілкування з іншими людьми, умов середовища тощо. Вчені І. В. Дубровіна, В. В. Лебединський, А. В. Співаковська та інші вважають, що причини порушень адаптації містяться саме в психічному розвитку дитини та приділяють велику увагу створенню оптимальних можливостей та умов для особистісного та інтелектуального розвитку дитини. Але одним з найбільш ефективних засобів подолання дезадаптації у дітей дошкільного віку є гра. Психологічна обумовленість цього вибору визначається дослідженнями Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, які підкреслюють, що при плануванні корекційних заходів пріоритетне місце повинно приділятися ведучій в даному віці діяльності, якою є гра.

Розроблена адаптаційно-розвивальна програма з використанням можливостей ігрової діяльності, що спрямована на подолання дезадаптивних проявів поведінки та сприяння емоційно-особистісному розвитку дитини, враховуючи провідну роль саме цієї підсистеми в адаптації дитини до нових умов виховання.

Основною метою програми було пом'якшення емоційного дискомфорту, формування позитивного ставлення до себе та інших, моделювання адекватних форм поведінки в різних ситуаціях.

Програма складалася з 38 занять загальною тривалістю 19 годин, які проводились у груповій формі з використанням різних видів ігор, психогімнастичних та рухливих вправ. Вона містить три наступних блоки: установчий, корекційно-розвивальний та закріплюючий. Метою першого етапу було налагодження контакту з дітьми, підтримка почуття безпеки та формування згуртованості групи; другий етап передбачав власне проведення

роботи з корекції поведінки та емоційного розвитку дитини. Метою останнього етапу роботи було закріплення набутих навичок і форм поведінки дитини в повсякденному житті. Важливим у плані проведення дослідження є співставлення отриманих результатів з первинними значеннями, що дозволяє встановити ефективність розробленої адаптаційно-розвивальної програми. Заміри в контрольній та експериментальній групах проводились одночасно, наприкінці перших шести місяців перебування дітей в старшій групі дошкільного навчального закладу.

Для унаочнення змін, які відбулися після проведення адаптаційно-розвивальної програми у порівнюваних групах, було розраховано узагальнені значення коефіцієнту адаптації за кожною з підсистем. Результати наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Узагальнені коефіцієнти адаптації дітей контрольної та експериментальної груп до та після проведення адаптаційно-розвивальної програми

Підсистеми адаптації	ЕГ		t- критерій	КГ		t- критерій
	до	після		до	після	
Психосоматична	1,84	1,87	7,2**	1,83	1,78	6,3*
Предметно– середовищна	2,01	2,12	10,6*	2,08	1,95	7,8 **
Діяльнісна	1,93	2,36	9,1*	1,97	2,10	7,1*
Соціальна	2,01	2,13	3,4**	1,98	1,91	5,3**
Емоційно- особистісна	1,89	2,38	4,5**	1,93	1,90	5,8*

Примітка: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група;

* – статистична значущість розбіжностей на рівні $p < 0.05$;

** – статистична значущість розбіжностей на рівні $p < 0.01$.

Отримані дані свідчать про те, що найбільш суттєві зміни у бік покращення адаптації в експериментальній групі відбуваються у таких характеристиках, як емоційний стан дитини, поведінка, самооцінка, активність дитини в ігровій діяльності та виконання ролей гри, що представляють емоційно-особистісну та діяльнісну підсистеми. Менш виразними є зміни у соціальній (спілкування з дорослими, статус дитини у колі однолітків) підсистемі. Повільніше реагують на корекційний вплив характеристики предметно-середовищної підсистеми, але найменш лабільною є психосоматична підсистема, зміни в якій можуть проявлятися через більш тривалий відрізок часу, тому не були значимими на момент проведення контрольного зрізу. В цілому, відмічається зменшення низьких рівнів адаптації за всіма підсистемами, в той час як в контрольній групі кількість дітей з низькими показниками адаптації за деякими підсистемами мала тенденцію до збільшення.

Цю тенденцію підтверджують результати обчислення загального рівню адаптації. Результати повторної діагностики адаптованості дітей після проведеної психокорекційної роботи представлені у табл. 3.

Таблиця 3

Відсотковий розподіл дітей старшого дошкільного віку за рівнями адаптованості до та після експерименту

Рівні адаптованості	До експерименту (у %)		Після експерименту (у %)	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
Системна адаптація	10,2	10,4	25	11,5
Неповна адаптація	68,2	72,4	72,7	67,8
Деадаптація	21,6	17,2	2,3	20,7

Порівняння результатів в контрольній та експериментальній групах доводить ефективність впливу психокорекційної програми на різні аспекти адаптації дітей та на її загальний рівень.

Отже, запропонована програма корекції дезадаптаційних проявів у дітей старшого дошкільного віку в цілому успішно впливає на формування позитивного емоційного стану, адекватних форм поведінки й реагування у складних ситуаціях та активізує процес психологічної адаптації дітей старшого дошкільного віку до нових умов виховання в дошкільному навчальному закладі.

ВИСНОВКИ

Дана дисертаційна робота присвячена системному розгляду проблеми психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу, теоретичне узагальнення і нове вирішення якої дозволило розкрити психологічний зміст досліджуваного явища, визначити критерії дезадаптації та способи діагностики, описати психологічні особливості дітей з різними рівнями адаптованості, а також обґрунтувати та апробувати адаптаційно-розвивальну програму психологічного супроводу дітей. Відповідно до сформульованих завдань та з урахуванням отриманих емпіричних даних можна зробити такі висновки:

1. Деадаптація є психологічним феноменом, що виникає в процесі взаємодії особистості з новим середовищем і виявляється у тимчасових порушеннях поведінки, самосприйнятті та емоційному стані, які при відсутності своєчасної спрямованої роботи можуть переходити у стійкі форми, що обумовлюють подальший дисгармонійний розвиток особистості. Деадаптація – багатокомпонентне, системне утворення, яке зароджується, формується та проявляється на психофізіологічному, психологічному та соціальному рівнях в залежності від характеру та рівня взаємодії внутрішніх

(фізіологічних, психофізіологічних, психічних) та зовнішніх (матеріальних та соціальних) чинників.

2. Узагальнення даних, представлених у психолого-педагогічній літературі дозволило застосувати системно-структурну модель для вивчення рівнів адаптації у дітей старшого дошкільного віку, яка містить наступні підсистеми: психосоматичну, яка відображає психофізіологічні процеси змін організму для здійснення адаптації; предметно-середовищну, що вказує на орієнтацію дитини у зовнішньо-предметних умовах перебування в групі дитячого садка; діяльнісну, яка відображає процеси оволодіння дитиною діями, що складають зміст провідної діяльності (в старшому дошкільному віці це сюжетно-рольова гра); соціальну, що демонструє контакти дитини з новим соціальним середовищем (прийняття норм та правил поведінки, спілкування з однолітками та дорослими); емоційно-особистісну, яка відображає психологічний комфорт у новій ситуації життя, її емоційне прийняття – загальний результат адаптації, що відкриває подальші перспективи розвитку.

3. Встановлено, що порушення адаптації дітей старшого дошкільного віку у дитячому садку виникають внаслідок дії групи чинників внутрішнього та зовнішнього характеру, які є специфічними до кожної з підсистем. Закономірні негативні наслідки їх впливу, що виявляються в конкретних ситуаціях, пов'язаних з перебуванням дитини у дошкільному закладі, доцільно розглядати як критеріальні ознаки дезадаптації.

Аналіз психодіагностичної літератури дозволив скласти комплекс психодіагностичних методик, що відповідають обґрунтованим критеріям дезадаптації, дозволяють достовірно виявляти це явище та системно описувати.

4. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що найбільш вразливими підсистемами щодо виникнення дезадаптації є емоційно-особистісна та психосоматична. Це виявляється у загальній тенденції до зниження функціональних можливостей організму дитини, погіршення її фізичного здоров'я, а також загострення негативних емоційно-поведінкових реакцій, зростання психоемоційного напруження та зниження самооцінки на етапі адаптації. Взагалі, не можна штучно розділяти підсистеми, адже вони взаємопов'язані і в разі виникнення стану дезадаптації, цей взаємозв'язок перетворюється на «хибне коло», в якому будь-який з показників у будь-якій підсистемі може бути пусковим механізмом для виникнення реакцій дезадаптації.

5. Виділено три групи дітей з різними рівнями адаптованості та встановлено їх психологічні особливості:

- діти із системною адаптацією впевнені в собі, вважають себе привабливими для інших, життєрадісні, активні, емоційно стійкі, самостійні, мають розвинені навички самообслуговування, сформовані навички ігрової діяльності, не виявляють тривожності, агресивності конфліктності у спілкуванні з однолітками, вільно спілкуються з дорослими із задоволенням та інтересом відвідують дошкільний навчальний заклад, хворіють рідко;

- діти з частковою адаптацією характеризуються мінливістю емоційного стану, нестійкою (ситуативною) самооцінкою, недостатньою активністю та

ініціативністю у різних видах діяльності, залежністю від дорослого, орієнтацією на його уподобання та настрої, мінливістю в поведінці, виявляють складності у встановленні контактів з дітьми та дорослими;

- дезадаптовані діти відрізняються емоційною нестійкістю, тривожністю, агресивністю або усамітненістю, низькою самооцінкою, що виявляється у невпевненості дитини в своїх силах, порушеннями ігрової та комунікативної діяльності, відсутністю мотивації або негативним ставленням до відвідування дошкільного навчального закладу.

6. Теоретично обґрунтовано застосування гри як ефективного та дієвого засобу корекції дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку, яка є провідним видом діяльності в старшому дошкільному віці. Розроблено та апробовано адаптаційно-розвивальну програму, що спрямована на подолання дезадаптивних проявів поведінки та емоційно-особистісний розвиток дитини у процесі її адаптації до нових умов виховання.

Результати формульованого експерименту показали, що запропонована адаптаційно-розвивальна програма є ефективною та дієвою, проте не вирішує всього кола проблем, які виникають внаслідок дезадаптації. Певна кількість дітей і після реалізації програми ще залишилась в “зоні ризику”, особливо за такими показниками, як мотивація відвідування дошкільного навчального закладу, включеність дитини в режимні моменти, сформованість культурно-гігієнічних навичок та дотримання правил гри, хоча їх частка помітно зменшилась у порівнянні з контрольною групою. Це свідчить про необхідність продовження відповідної роботи з дітьми, яка сприятиме подоланню дезадаптації та успішному інтегруванню дитини в умовах дитячого закладу.

Коло питань, що розглядалися в дисертаційній роботі, не претендує на вичерпну повноту аналізу проблеми психологічної дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в нових умовах виховання. Шляхи подальшого дослідження даної проблеми ми вбачаємо у вивченні динаміки процесів адаптування, механізмів адаптації дітей саме цього віку, психологічних наслідків дезадаптації дітей у дитячому садку, зокрема її зв'язку з особливостями шкільної адаптації. Особливої уваги потребує дослідження індивідуальних особливостей прояву симптомокомплексів дезадаптації у дітей.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Малєєва О. В. Психологічні особливості дезадаптації та її корекція у старших дошкільників засобами ігрової терапії / О. В. Малєєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – 2008. – Вип. 19. – Ч. I. – С. 142-144.

2. Малєєва О. В. Теоретико-методологічні основи вивчення проявів дезадаптації у старших дошкільників / О. В. Малєєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – 2008. – Вип. 20. – Ч. II. – С. 126-130.

3. Малєєва О. В. Психодіагностика проявів психологічної дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку / О. В. Малєєва // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка

АПН України, у 12 томах : [за ред. В. О. Моляко]. – 2010. – Т. 12. – Вип. 10. – Ч. II. – С. 211-219.

4. Малєєва О. В. Метод ігрової терапії як засіб психокорекції проявів дезадаптації в старшому дошкільному віці / О. В. Малєєва // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України, у 12 томах : [за ред. В. О. Моляко]. – 2010. – Т. 12. – Вип. 11. – С. 164-171.

5. Малєєва О. В. Емпіричне дослідження дезадаптації у дітей старшого дошкільного віку / О. В. Малєєва // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць : [за ред. С. Д. Максименко, Н. О. Євдокимової]. – 2011. – Вип. 7. – С. 211-216.

6. Малєєва О. В. Шляхи оптимізації процесу адаптації в дошкільному дитячому закладі / О. В. Малєєва // Вісник Макіївського економіко-гуманітарного інституту: Актуальні проблеми психологічної теорії та практики. – 2009. – Вип. 16. - С. 219-221.

7. Малєєва О. В. Корекційно – виховна робота з подолання дезадаптації в старшому дошкільному віці / О. В. Малєєва : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: Європейський вектор»], (м. Ялта, 10-12 березня 2011 р.). – / Мін-во освіти і науки України, Кримський гуманітарн. ун-т. – Ялта: РВВ КГУ, 2011. – С. 118-121.

8. Малєєва О. В. Індивідуалізація виховання, як умова попередження дезадаптаційних проявів у дошкільників / О. В. Малєєва : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Стратегія та перспектива розвитку дошкільної освіти в сучасних умовах»], (м. Мелітополь, 6-7 жовтня 2011 р.). – / Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького, - 2011. – С. 264 – 270.

9. Малєєва О. В. Психокорекція проявів дезадаптації в старшому дошкільному віці як показника порушення психологічного здоров'я дитини / О. В. Малєєва : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Психологічне здоров'я та благополуччя нації: проблеми, реалії та перспективи»], (м. Донецьк, 22 вересня 2011 р.). - / За ред. кафедри психології ДонНУ. – Донецьк: Донецький національний університет, 2011. – С. 197-201.

10. Малєєва О. В. Системний підхід до вивчення дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ / О. В. Малєєва : materiały Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji [«Rozwój nauk humanistycznych»], (Poznań, 27.02.2012 – 29.02.2012). - Poznań, 2012. – С. 89-93.

АНОТАЦІЯ

Малєєва О.В. Психологічні особливості дезадаптації старших дошкільників та шляхи її подолання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний

заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». – Одеса, 2013.

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню й емпіричному виявленню психологічних особливостей дезадаптації дітей старшого дошкільного віку в умовах навчального закладу. В роботі обґрунтовано системний підхід до вивчення дезадаптації дітей цього віку, що містить такі підсистеми: психосоматичну, предметно-середовищну, діяльнісну, соціальну та емоційно-особистісну; представлено характеристику вказаних підсистем. У дослідженні розроблено системну характеристику проявів дезадаптації дітей старшого дошкільного віку та запропоновано комплекс психодіагностичних методик для їх дослідження.

Результати емпіричного вивчення адаптації дітей старшого дошкільного віку довели, що найбільш вразливими в системі адаптації дітей до умов дошкільного навчального закладу є психосоматична та емоційно-особистісна підсистеми. Описано психологічні характеристики дітей з різними рівнями адаптованості: системна адаптація, часткова адаптація, дезадаптація.

Розроблено адаптаційно-розвивальну програму, яка заснована на технологіях ігрової діяльності, та доведено, що провідну роль у подоланні дезадаптації дітей відіграє розвиток емоційно-особистісної сфери.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, чинники дезадаптації, критерії дезадаптації, старший дошкільник, ігрова діяльність, психокорекція.

АННОТАЦІЯ

Малеєва О.В. Психологические особенности дезадаптации старших дошкольников и пути ее преодоления. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского». – Одесса, 2013.

Диссертация посвящена теоретическому обоснованию и эмпирическому исследованию психологических особенностей дезадаптации у детей старшего дошкольного возраста в условиях дошкольного образовательного учреждения, а также поиску путей ее успешного преодоления. В исследовании осуществлен теоретико-методологический анализ проблем адаптации-дезадаптации, обоснован системный подход к изучению феномена дезадаптации, как одной из стадий адаптационного процесса.

Адаптация детей старшего дошкольного возраста изучается как системное явление, которое включает в себя следующие подсистемы: психосоматическую (ресурсные, психофизиологические возможности организма для осуществления процесса адаптации), предметно-средовую (ориентацию ребенка во внешне-предметных условиях пребывания в группе детского сада), деятельностьную (способность ребенка выполнять действия, которые составляют ведущую деятельность в данном возрасте); социальную (контакты ребенка с новой социальной средой: принятие норм и правил поведения, общение со сверстниками и взрослыми) и эмоционально-

личностную (психологический комфорт в новой ситуации жизни, ее эмоциональное принятие – общий результат адаптации, который открывает последующие перспективы развития). В работе представлена характеристика выделенных подсистем в контексте основных направлений взаимодействия детей старшего дошкольного возраста с новой средой и форм проявлений процессов адаптации.

В исследовании теоретически разработана системно-структурная модель дезадаптации детей старшего дошкольного возраста, выделены факторы и показатели проявлений дезадаптации в соответствии с каждой из подсистем, а также подобран комплекс психодиагностических методик. Эмпирически доказана модель проявлений дезадаптации у старших дошкольников в условиях дошкольного образовательного учреждения.

Результаты эмпирического исследования показали, что наиболее успешно адаптация детей старшего дошкольного возраста к условиям дошкольного образовательного учреждения проходит в предметно-средовой, деятельностной и социальной подсистемах. Наиболее уязвимыми в общей системе адаптации являются психосоматическая и эмоционально–личностная подсистемы. Выделены три группы детей с разными уровнями адаптированности: системная адаптация, частичная адаптация, дезадаптация; а также описаны их психологические характеристики.

Разработана и апробирована адаптационно-развивающая программа, которая направлена на преодоление дезадаптационных нарушений поведения и эмоционально-личностное развитие ребенка в процессе адаптации к новым условиям воспитания. Реализация программы предусматривает работу с родителями, воспитателями и детьми. Основной целью программы было снижение эмоционального дискомфорта, формирование позитивного отношения к себе и окружающим, а также моделирование адекватных форм поведения ребенка. Обоснован выбор игры, как основного средства развития личности ребенка старшего дошкольного возраста и его ведущего вида деятельности.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, факторы дезадаптации, критерии дезадаптации, старший дошкольник, игровая деятельность, психокоррекция.

ANNOTATIONS

Maleyeva O.V. Psychological Characteristics of Maladjustment of Senior Preschool Children and Ways of Overcoming it. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the Candidate degree of Psychological Sciences, speciality 19.00.07 - Educational and Developmental Psychology. - State institution "Southern National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy" - Odessa, 2013.

The thesis is devoted to the theoretical substantiation and empirical research of revealing psychological characteristics of maladjustment of senior preschool children in the environment of a preschool educational establishment. The work substantiates a systematic approach to the study of the phenomenon of maladjustment of this age

children, which includes such components: psychosomatic, subject-environmental, functioning, social, emotional and personal subsystems; characteristics of specified subsystems. Systemic characteristic manifestations of maladjustment of senior preschool children have been worked out and a set of psycho-diagnostic methods for their study has been offered.

The results of empirical study of senior preschool children adaptation showed that the most vulnerable components in the system of children's adaptation to the conditions of a kindergarten is psychosomatic and emotional - personal subsystems. Psychological characteristics of children with different levels of adaptation: systemic adaptation, partial adaptation, maladjustment have been described.

Adaptation - developing program that is based on the technology of the game activity has been worked out, and the idea has been proved that the leading role in overcoming children's maladjustment belongs to the emotional development - personal sphere.

Keywords: adaptation, maladjustment, maladjustment factors, criteria for maladjustment, senior preschool child, game activity, psychocorrection.